

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A HUN-REN BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2024 | 2. SZÁM
LXVI. ÉVFOLYAM

Csermelyi József
Gosztonyi János püspök hamis oklevele?

Fóti Miklós
A budai vilájet dunai kapudánsága a 16. században

Sz. Simon Éva
Egy határvidéki szandzsák születése – Szigetvár

Gebei Sándor
A *Pragmatica Sanctio* törvényerőre emelése
az Erdélyi Fejedelemségben

Ana Biočić
Egyház és állam a 19. századi Horvátországban

Erős Vilmos
Mályusz Elemér szellemtörténeti 19. százada

Neuspiller Ferenc
Földgáz vagy szankciók?
Az olasz–szovjet kapcsolatok a kis hidegháború idején

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN
felelős szerkesztő

FÓNAGY ZOLTÁN, NEUMANN TIBOR, OBORNI TERÉZ, ZAHORÁN CSABA
rovatvezetők

DETRE ANDRÁS
szerkesztőségi munkatárs

Szerkesztőbizottság

MOLNÁR ANTAL
elnök

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR, FODOR PÁL,
GLATZ FERENC, BRANKO OSTAJMER, † OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA,
PÓK ATTILA, SOLYMOSI LÁSZLÓ, SZAKÁLY SÁNDOR,
SZÁSZ ZOLTÁN, VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája:
tortenelmiszemle@abtk.hu

*Kérjük szerzőinket, hogy kézírataikat
a közlési szabályzatnak megfelelően készítsék el,
amely honlapunkon érhető el:
<http://www.tti.abtk.hu/kiadvanyok/folyoiratok/tortenelmi-szemle.html>*

A 2024-es évfolyam megjelenetését
a Nemzeti Kulturális Alap és a Magyar Tudományos Akadémia támogatja

Nemzeti
Kulturális
Alap

ISSN 0040-9634

TARTALOMJEGYZÉK

LXVI. évfolyam, 2024. 2. szám

TANULMÁNYOK

Csermelyi József Gosztonyi János püspök hamis oklevele?	189
Fóti Miklós A budai vilájet dunai kapudánsága a 16. században	201
Sz. Simon Éva Egy határvidéki szandzsák születése – Szigetvár. Az oszmán polgári és katonai igazgatás kiépülésének logikája a szigetvári szandzsák birtokadományozásainak példáján keresztül	221
Gebei Sándor A <i>Pragmatica Sanctio</i> törvényerőre emelése az Erdélyi Fejedelemségben	243
Ana Biočić Egyház és állam a 19. századi Horvátországban	261
Erős Vilmos Történelem és filozófia. Mályusz Elemér szellem- történeti 19. százada. Forrásközlés és interpretáció	273
Neuspiller Ferenc Földgáz vagy szankciók? Az olasz–szovjet kapcsolatok a kis hidegháború idején	293
MEGEMLEKEZÉS	
Kaposi Zoltán Orosz István (1935–2024)	315

A PRAGMATICA SANCTIO TÖRVÉNYERŐRE EMELÉSE AZ ERDÉLYI FEJEDelemsÉGBEN

GEBEI SÁNDOR

THE ENACTMENT OF THE PRAGMATICA SANCTIO IN THE PRINCIPALITY OF TRANSYLVANIA

The Principality of Transylvania was given an imperially important task after the Turkish occupation of Hungary was abolished (ended). It was the Habsburg Monarchy's stronghold against the Ottoman Empire. This military (war) situation demanded a cautious, special political attitude from the Viennese court. The social, political and public law differences between Hungary and Transylvania were deliberately taken into account in order to avoid a repetition of the anti-King movements of the 17th century. It is no coincidence that the adoption of the *Pragmatica Sanctio* in Transylvania (1722) and then in Hungary (1723) did not mark the end of the Transylvanian legislative process, which was not finally completed (enacted and proclaimed) until 1744. Therefore, the constitutional document in question can be seen as one of the steps in the process of the reintegration of the Principality of Transylvania into the Kingdom of Hungary.

Keywords: "Austrian Pragmatica Sanctio", "Hungarian Pragmatica Sanctio", Pragmatica Sanctio as a means of incorporation into the monarchy, specific Transylvanian interpretation of law

Száz évvel ezelőtt...

Írásomat a *Pesti Hírlap* 1913. április 19-i, szombati és a *Pesti Napló* 1913. április 20-i, vasárnapi számában olvasható cikkek felidézésével kezdem, mert mindkét napilap egy aktuális eseményről, az „osztrák Pragmatica sanctio” kétszáz éves jubileumáról informálta az olvasóit. A *Pesti Hírlap* anonim újságírója így vezeti be mondandóját:

„A hivatalos Ausztria a kétszáz éves évforduló alkalmából ünnepelni szándékozik. Erre volna is némi oka, mert tényleg a Pragmatica sanctionak köszönheti, hogy mai egységének kereteit első ízben elnyerte. Sajátságos rabulisztikával [igazságot elferdítő okoskodással] [...] az osztrákok ezt az ünnepet [...] a monarchia, értsd Ausztria és

Gebei Sándor, *professor emeritus, Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, Ókori, Középkori és Kora Újkori Történelmi Tanszék.*

Magyarország ünnepének igyekeznek föltüntetni. Magyarországnak azonban ehhez az ünnepeléshez semmi köze, amint hogy az osztrák Pragmatica is csupán név szerint hasonlít a magyarhoz, melynek kelte különben 1723-ból datálódik.”¹

A *Pesti Napló* ugyanezen a napon Egy korai jubileum. A kétszázéves Pragmatica sanctio címmel egy teljes hasábot szentel az évfordulónak, ugyancsak hangsúlyozva az osztrák és a magyar Pragmatica Sanctio különbözőségét.

„A lojális Bécs ismét alkalmat talált rá, hogy kifejezze a dinasztia iránt érzett hódolatát. Jubileumot fedeztek fel: most kétszáz éve, hogy megcsinálták a Pragmatica sanctiot, azt a világtörténelmi nevezetességű aktát, amelyben az ausztriai és a magyar rendek biztosították a trónt a Habsburg-ház részére, női ágon is és – ami ennél sokkal többet jelent – a két állam, azaz az aktában felsorolt országok együttes birtoklását. Csakugyan, most kétszáz éve, 1713. április 19-ikén írták alá Bécsben az udvari méltóságok, sorukban tehát a magyar udvari méltóságok is a trónöröklésre és birtoklásra vonatkozó családi egyezményt. A Magyarországon ismeretes pragmatica sanctio azonban ennek törvényes becikkelyezése s ez jóval később, 1722-ben [sic!] történt meg. A jubileumra tehát nekünk még kilenc évig várunk kell. [...] ami ez év nevezetes április 19-ikén történt, az magyar szempontból nem egy közjogi esemény, hanem ünnepélyes udvari aktus...”²

Egy héttel később, 1913. április 27-én vasárnap a *Pesti Napló*ban már a jogász végzettségű Kalmár Antal tűzte tollára a „világtörténelmi jelentőségű aktát” a Hol vannak a pragmatika szankciók? című írásával. Gondolatmenetét egy másik alapvető kérdéssel indítja az írásai miatt felségsértés büntetőjogi elítélés szerző:

„Mi ez? Nem egyéb az, mint egy: jegyzőkönyv. Ez a jegyzőkönyv úgy jött létre, hogy VI. Károly német császár (mint magyar király, III.) 1713. április 19-ikére egybehívatta minisztereit és titkos tanácsosait, számszerűen huszonkettőt, továbbá három magyart, névszerűen gróf Pálffy Miklós országbíró, gróf Illésházy [Miklós] korbáti korbáti [kancellárt] és gróf Kornis [Zsigmond] erdélyi alkanclárt, s ezek előtt udvari korbáti korbáti [kancellárja] gróf [Johann Friedrich] Seilern által felolvastatta az 1703. szeptember 12-ikén Bécsben kelt azon Habsburg családi (eddig titokban tartott) szerződést, amelyben I. Lipót két fia, a későbbi I. József és VI. Károly között a kölcsönös trónörökösödést akképpen szabályozta, hogy: »Ha József Magyar- és Csehország királya fiúmaradék nélkül múltna ki, ennek örökös tartományai Károlyra szállanak.

1 Az osztrák Pragmatica sanctio kétszáz éves. *Pesti Hirlap* 1913. április 19. 10. Lásd még A Pragmatica Sanctio kétszázadik évfordulójára. Uo. 1913. április 20. 11., Fricska a nemzetnek. Uo. 1913. április 22. 9.

2 Egy korai jubileum. A kétszázéves Pragmatica sanctio. *Pesti Napló* 1913. április 20. 4.

Ha Károly szintén fiú-maradék nélkül halna meg: József leányaira száll az örökség s csak ezek kihalta esetén Károly leányaira.«”³

Magyarországon ugyan nem volt aktuális a *Pragmatica Sanctio* elfogadásának kétszáz éves évfordulója, az osztrák bicentenáriumi események hatására a magyar hivatalos szféra mégis jónak látta, hogy a kilenc év múlva esedékes ünnep előkészületeit megkezdjék. A történelmi albizottság első, 1914. január 27-i alakuló ülésének jegyzőkönyve szerint a jelen lévő Csánki Dezső (elnöknek választva), Fejérfataky László, Illés József, Dőry Ferenc a konkrétan elvégzendő feladatokat már személyekhez is rendelte. Az Magyar Országos Levéltárban lévő anyagok áttekintését Dőry Ferenc vállalta magára. Eldöntötték, hogy a herceg Batthyány család körmendi anyagának és a Károlyi család levéltárának átvizsgálására Takács Sándort, a Héderváry családi levéltár Grassalkovich részének áttekintésére Závodszy Leventét, a Csáky család levéltárának átnézésére Bártfai Szabó Lászlót, a Pálffy-féle levéltár *Pragmatica Sanctio*hoz kapcsolható dokumentumainak az összegyűjtésére Csekey Istvánt, a kecskeméti jogakadémia tanárát kérik fel.⁴ A bizottság II. ülésének (1914. május 8.) jegyzőkönyvéből kiderül, hogy a felkérések megtörténtek, s a felkért kutatók körét még két személlyel bővítették. Jakubovich Emil a Magyar Nemzeti Múzeum idevágó anyagait tanulmányozza át, Iványi Béla „levéltári kutatásai közben egyes vármegyék és városok Pragm. S. szempontjából” értékes iratait gyűjti össze. A bécsi Staatsarchiv, a közös pénzügyminisztérium (udvari kamara), az osztrák belügyminisztérium, a helytartósági levéltár, az udvari könyvtár anyagainak feltérképezésében Thallóczy Lajosra, Károlyi Árpádra és Takács Sándorra számított az albizottság.⁵ Ugyanezen a bizottsági ülésen véglegesítették a munkatervet. Eszerint a kiadvány két fő részből tevődik össze:

„Az I. rész arra szolgáljon, hogy kiemelje azokat az általános eredményeket, amelyeket a munka II. része, a kiadandó anyag nyújt. A II. rész tartalmazza az okleveles és egyéb anyagot. [...] A munka I. részének minden oldalról világosan és határozottan meg kell állapítani a II. részben foglalt okleveles és egyéb anyagra való pontos utalással a magyar un. Prag. S. történelmi és jogi jelentőségét.”

Tehát ez a rész történelmi és jogi alrészekből tevődött össze. A jogi részek megírását szintén albizottság végezte, nevezetesen Tőry Gusztáv, Nagy Ernő, Polner Ödön és Illés József.⁶ A II. részt képező dokumentumgyűjtemény összeállításához külön megjegyzés került:

3 *Pesti Napló* 1913. április 27. 37. A titkos tanács résztvevőit név szerint felsorolva lásd *Die Pragmatische Sanktion*. Hrsg. Gustav Turba. Wien, 1913. 48–49. (<https://archive.org/details/diepragmatisches00turba/page/49/mode/1up?view=theater>. Legutóbbi megtekintés: 2023. május 3.)

4 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL) P–2262. A *Pragmatica Sanctio* 200 éves jubileumára tervezett kiadványt előkészítő történelmi albizottság iratai. 25–26.

5 MNL OL P–2262. 28–29., 34.

6 MNL OL P–2262. 28–29., 31., 35.

„A magyar okleveles anyag gyűjtésénél első sorban az 1722/23. évi országgyűlésre kell majd tekintettel lenni, de az 1687. évi országgyűlésnek a trónbetöltés rendezésére vonatkozó irományait, valamint az 1712–15. évi országgyűlésnek e kérdéssel kapcsolatos törvényeit és irományait szintén közzé kell tenni.”⁷

Az anyaggyűjtéssel párhuzamosan a szerkesztés is elindul, ezt a munkát az igazságügy-minisztérium államtitkára, Tóry Gusztáv irányította.⁸

Értékelve a gondosan megtervezett előmunkálatokat kijelenthető: Magyarország, az Osztrák–Magyar Monarchia Ausztriával egyenrangú alkotóeleme, legalább olyan színvonalú tudományos és politikai emlékünnepséget szándékozott kivitelezni, mint realuniós társa tette azt 1913-ban.

Térjünk vissza azonban a *Pragmatica Sanctio* „forrásvidékére”. Annak keletkezése és annak módosítása valóban az 1703. szeptember 12. (*Der geheime „Familienvertrag” 1703*) és az 1713. április 19. (*Die Publizierung der Pragmatischen Sanktion am 19. April 1713*) dátumokhoz köthető.⁹ Az 1713. évi módosítást aztán a Habsburg Monarchiát alkotó részállamok külön-külön elfogadták, magukra nézve érvényesnek elismerték, zömében 1720 folyamán.¹⁰ A magyarok csak megkésve követték a Habsburg-országok példáját. Az erdélyi országgyűlés 1722. március 30-án,¹¹ a magyar országgyűlés 1722. július 17-én, illetve 1723-ban¹² tette meg ugyanezt a jogi lépést.

Írásom választott témájához kötődve az 1713–1722/23 közötti évtizedre fókuszálok, de ezen belül is az Erdélyi Fejedelemséget érintő eseményekkel és ezeknek a közjogi konzekvenciáival kívánok foglalkozni.

A Pragmatica Sanctio erdélyi elfogadtatása

A Magyar Királyság, benne a közjogilag a Szent Korona tagját képező Erdélyi Fejedelemséggel, az oszmán uralom alóli teljes és végleges felszabadulása – a közfelfogással szemben – nem az 1699. évi karlócai, hanem az 1718. évi pozsareváci békével valósult meg.

7 MNL OL P-2262. 32.

8 MNL OL P-2262. 35.

9 *Die Pragmatische*, 30–40., 48–54.

10 Beschluß des Linzer Landtages 19. April 1720.; 2. Erklärung des Wiener Landtages. 25. April 1720.; 3. Erklärung des Klagenfurter Landtages, 5. Juni 1720.; 4. Der Grazer Landtag an den Kaiser. 10. Juni 1720.; 5. Der Laibacher Landtag an den Kaiser. 19. Juni 1720.; 6. Der Görzer Landtag an den Kaiser. 5. August 1720.; 7. Der Landtag von Gradisca an den Kaiser. 8. August 1720.; 8. Der Bürgerschaftsbrief von Triest. 30. September 1720.; 9. Erklärung des böhmischen Landtages, Prag, 16. Oktober 1720.; 10. Erklärung des mährischen Landtages. Brünn. 17. Oktober 1720.; 11. Erklärung des schlesischen Landtages. Breslau, 25. Oktober 1720.; 12. Erklärung der vier Stände Tirols vom 12. Dezember 1720.; 13. Erklärung des Egerer Kreises vom 23. Juli 1721.; 14. Erklärung des vorarlbergischen Landtages, überreicht am 14. Jänner 1722. stb. Anerkennungs-Erklärungen von Landtagen. In: *Die Pragmatische Sanktion*, 94–128.

11 Annahme der Pragmatischen Sanktion durch den siebenbürgischen Landtag. Hermannstadt. 30. März 1722. In: *Die Pragmatische Sanktion*, 129–137.

12 Die Pragmatische Sanktion in Ungarn. 17. Juli 1722. In: *Die Pragmatische Sanktion*, 164–165.; Die Pragmatische Sanktion im ungarischen Gesetz von 1723. In: *Die Pragmatische Sanktion*, 166–184.

Ezt a külpolitikai konstellációt, illetve a Magyarországon és „Erdélyországban” külön utakon járó Rákóczi-szabadságharc (1703–1711) következményeit, mint belpolitikai tényezőt, nem hagyhatjuk figyelmen kívül akkor, amikor az erdélyi és a magyar *Pragmatica Sanctio* keletkezésének történetéről szólunk. Már is felmerül a kérdés: miért is kell a *Pragmatica Sanctio* erdélyi és magyar változatát külön-külön kezelni? Pontosabban megfogalmazva: miért kellett az új magyar királynak, az 1712. május 22-én megkoronázott III. Károlynak eltérő módon kezelnie „Erdélyországot” és Magyarországot? A részletektől eltekintve: az oszmánok magyarországi uralma lehetővé tette az ország keleti felének önálló, autonóm, de nem szuverén állammá való alakulását Erdélyi Fejedelemség formában.¹³ Az 1570-ben, a speyeri pacificatióval életre kelt *Principatus Transylvaniae* – élén a szabadon választott fejedelmével, saját törvényeivel, saját államapparátusával – a magyar királyoktól, a fejedelmek által is királynak elismert uralkodóktól függetlenül magát, szuverén állam látszatát keltve létezett. A Rákóczi-szabadságharc is ezt a transzilván gondolatot (a különállást) erősítette, sőt II. Rákóczi Ferenc a Magyarországtól elválasztott, teljességgel szuverén „Erdélyország” megteremtésén is munkálkodott. Az erdélyi „szuverenitás illúziója” már 1701-ben elhalványult, amikor az utolsó választott „nemzeti fejedelem”, II. Apafi Mihály hatalmáról kénytelen volt lemondani Bécsben I. Lipót magyar király előtt, 1711-ben pedig még inkább ködbe veszett a szatmári kompromisszumos egyezséggel.

Mind a magyarországi, mind az „erdélyországi” kurucokra kiterjedő általános amnesztiát király híján a királyi régens, az anyacsászárné, Eleonóra szentesítette 1712. március 30-án, amit országszerte ki is hirdettek. (Idősebb fia, I. József 1711. április 17-én elhunyt, másik fia, Károly, akit 1711 decemberében német császárnak választottak és koronáztak, még nem lépett se a magyar, se a cseh trónra.) A sürgősséggel összehívott magyar országgyűlés a királyi hitlevél (*diploma inaugurale*) kiadása nélkül királyának koronázta 1712. május 22-én Pozsonyban I. Lipót király kisebbik fiát az 1687. évi II. és III. törvények alapján. A Habsburg-ház férfiágának elsőszülöttség elve szerinti örökösödésének elfogadása ugyanis nem kötelezte a leendő uralkodókat a hitlevél kiadására, elegendő volt csak ünnepélyes ígéretet tenni az apai, a Lipót által kibocsátott hitlevél (1657) érvényességének betartására.

Mivel „Erdély a magyar korona területéhez számított”,¹⁴ *de jure* még a török időkben is, következőképpen I. Lipót király hitlevelének az érvényességét mind I. József (1705), mind Károly (1712) az Erdélyi Fejedelemségre is vonatkoztatta. Királyságukat törvényesen deklarálták, az 1687. évi örökösödési törvényt sem foglaltatták articulusokba a fejedelemségben. A trónon bekövetkezett változásokat is csupán királyi leirat formájában közzölték az erdélyiekkel.¹⁵ Az alattvalóktól természetesen megkövetelték a hűségesküt. Erdély rendjei az 1712. december 5–6-án, a medgyesi országgyűlésben Károlynak, mint

13 Fodor Pál: Egy ország, melyet senki sem akart. Az erdélyi fejedelemség születése. *Rubicon* (1998) 4–5. sz. 17–19.

14 Salamon Ferencz: *A magyar királyi szék betöltése és a pragmatica sanctio története*. Bp., 1866. 79. (<https://mek.oszk.hu/08900/08900/08900.pdf>. A letöltés ideje: 2023. május 3.)

15 Jakab Elek: *A pragmatica sanctio története Erdélyben. I–III. Századok* 13 (1879) I. 198.

„Erdély törvényes és örökös fejedelmének”, továbbá „örökösének és törvényes utódainak” hűséget fogadtak, december 18-án több mint kétszáz aláírással hitelesítették a behódoló nyilatkozatot.¹⁶

I. József királyságának legitimitását éppen az 1687. évi oktrojált alkotmánymódosítás miatt a Rákóczi-szabadságharc kétségbe vonta, III. Károlynak azonban ilyen problémával már nem kellett megbirkóznia. Akadálytalanul érvényesíthette a királyi akaratot, mindkét „magyar országa” alattvalói engedelmességet fogadtak. Nem véletlen, hogy az erdélyi országgyűlés nem emelte fel szavát az ellen, hogy III. Károly hivatalos titulusai közé a fejedelmi címet, a *Princeps Transylvaniae* is beillesztette. VI. Károly császár, magyar, cseh király 1713-ban vert pénzein, a dukátok, guldenek hátlapjain már az „Archidux Aust[ri]ae, Dux Burg[und]iae, Princ[eps] Transsylv[aniae] 1713” felirat olvasható.¹⁷ (Már a Bécsbe internált utolsó választott erdélyi fejedelemre, II. Apafi Mihályra sem kellett tekintettel lennie, hiszen ő 1713. február 1-én elhunyt.)

Magyarországon az oszmán hódítók elleni háború sikereire hivatkozva Bécs akadály nélkül érvényesítette uralkodói hatalmát, azonban a spanyol örökösödési háború kedvezőtlen alakulása miatt 1713-ban kénytelen volt aktualizálni az 1703. évi, családon belüli titkos örökösödés ügyét. 1713. április 11-én Utrechtben ugyanis révbe értek a francia-angol tárgyalások, aláírták Franciaország és Nagy-Britannia békéjét. Ebben az angolok elismerték a Bourbonok spanyol királyságát, a franciák pedig Nagy-Britannia létrejöttét (1707), ami egyúttal azt is jelentette, hogy a Habsburgok osztrák ágá spanyolországi örökösödési jogát elveszítette. A Habsburgok megcsonkított örökségének a biztosítása nem várható magára, ezért VI. Károly császár magához parancsolta titkos tanácsát 1713. április 19-én, és a *Pragmatica Sanctio* családi titkos szerződést a 24 tagú testület elé tárta és a beállott politikai változásoknak megfelelő módosítását kérte tőlük. A császári óhajnak megfelelően Károly mindkét nembeli utódai (*haereditaria successio* = öröklésen alapuló utódlással) elsőbbséget nyertek az elhalálozott bátyjának, Józsefnek a lányai előtt, illetve apjának, Lipótnak női leszármazottjai (Károly nővérei) előtt, változatlanul fenntartva az elsőszülöttség elvét és a Habsburg-országok, tartományok feloszthatatlanságát és elválaszthatatlanságát.¹⁸

A családi titkos szerződésből nyilvános állami dokumentummá minősült *Pragmatica Sanctio* elfogadásának a kérdése a magyar országgyűlés napirendjén is szerepelt, de a ki-

16 Csekey István: A *pragmatica sanctio* és Erdély. *Erdélyi Múzeum* [Új folyam 10] 32 (1915) 147.

17 Adolf Resch: *Siebenbürgische Münzen und Medaillen von 1538 bis zur Gegenwart*. Hermannstadt, 1901. 190. [56. tábla 8. kép.] (Részletesen lásd a Siebenbürgen unter dem österreichischen Kaiserhause 1690–1780. című fejezetet.) Az 1713 utáni években az érmék hátlapján a *princeps Transsylvaniae* rövidítése különböző formákban feltüntetve. Egyéb, VI. Károly, Mária Terézia stb. korabeli veretek rövidítései: „P – Tr., Pr – Tr. Pr – Transs”.

18 A *Pragmatica Sanctio* első, teljes igényű jogtörténeti feldolgozását lásd Hermann Ignaz Bidermann: Entstehung und Bedeutung der Pragmatischen Sanktion. *Zeitschrift für das Privat- und öffentliche Recht der Gegenwart* 2 (1875) 123–160., 217–253. (https://books.google.hu/books?id=GtsvAQAAAMAJ&printsec=front-cover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false). A letöltés ideje: 2023. március 20.); Polner Ödön dokumentumközlése: „A pragmatika sanctio 1713. április 19-i szövege” eredetiben, németül. Polner Ödön: A pragmatika sanctio és a házi törvények. Bp., 1902. (Magyar Jogászegyleti Értekezések 25/208) 138–140. [3. sz. függelék.] (https://library.hungaricana.hu/hu/view/Eltekonyvek_Ba_387_25/?query=pragmatica%20sanctio&pg=140&layout=s). Legutóbbi megtekintés: 2023. március 25.)

újuló pestisjárvány miatt az üléseket 1714 júliusában elnapolták. Immár harmadik alkalommal szakadt félbe az 1708-ban összehívott diéta munkája. Eközben már a magyar főméltóságokkal (érsek, nádor, kancellár) folytatott, puhatolózó tárgyalásokon kiderült, hogy a magyar rendek komoly feltételeket támasztanak a nőági örökösödés elfogadása fejében, ezért III. Károly 1715. évi dekrétumában visszakozott eredeti tervétől olyannyira, hogy az 1715. évi II. törvénycikk articulusa – a koronázás után kiadott, 12 paragrafusból álló királyi hitlevél bevezető soraiban – kizárólag a „finemű örökösök elsőszülöttségéről” tesz említést.¹⁹ Tényszerűen állapítsuk meg, hogy 1715-ben „Magyarország és kapcsolt részeinek” országgyűlése nem cikkelyezte be a nőági örökösödés elvét, fenntartotta az 1687. évi II. törvénycikk jogalapját. De vajon hogyan kell értelmeznünk a dekrétumban többször is előforduló „Magyarország és kapcsolt részei” szóösszetételt?²⁰ Azonos vagy eltérő tartalommal bírt a császári-királyi udvar, illetve „Magyarország és kapcsolt részei” számára? Ez a formula már 1712-ben, III. Károly koronázási esküjében is elhangzott, vagyis az 1715. évi II. törvénycikk 8. §-a ezt visszavetítetten jeleníti meg:

„...mint az említett Magyarországnak és a többi hozzácsatolt országoknak és részeknek királya, [a fegyverjogán visszaszerzett Erdélynek is; kiemelés: G. S.] esküszünk az élő Istenre, annak legszentebb anyjára, szűz Máriára s minden szentekre, hogy mi az Isten anyaszentegyházait, a főpap és báró urakat, nemeseket, szabad városokat s minden országlakót, mentességeikben és szabadságaikban, jogaikban s kiváltságaikban, s régi jó és helybenhagyott szokásaikban, a mikép azoknak használása s értelme a király s a károk és rendek közös egyezésével országgyűlésileg meg van állapítva, megőrizendjük, és mindenkinek igazságot szolgáltatunk; [...] Magyarországnak határait s a mi ehhez bármi jogon vagy czímen tartozik, el nem idegenítjük, s meg nem csorbítjuk, sőt, a mennyire lehet, növelni fogjuk s kiterjesztjük...”²¹

A kiemelt szövegrész alapproblémája – véleményem szerint – tudniillik az, hogy „Magyarország és a többi hozzácsatolt országok és részek” kifejezés magába foglalta-e az Erdélyi Fejedelemséget vagy sem? Meglátásom szerint igen, noha ez szövegszerűen nem igazolható, a közvetett bizonyítékok mégis erre engednek következtetni. Nézzük a bizo-

19 „Nemes Magyarországnak és kapcsolt részeinek hű karai és rendei igen jól emlékeznek arra, hogy az 1687. évi 2. t. cikk meghagyásához képest, a néhai kegyes emlékeztető üdvözült Lipót császárnak és királynak e Magyarország iránt teljesített és a hivatali törvényben bővebben kifejtett, fölötté sok jótéteményeiért kinyilatkoztatották, hogy ugyanennek a császárnak és királynak a saját ágyékából származott *finemű örökösei közül az elsőszülöttet*, [kiemelés– G. S.] mindannyiszor, valahányszor ilyen felavatás történnedik, a hitlevél cikkelyeinek előrebocsátandó elfogadása s az abban előírt és alább mindjárt beigtatott eskünek letétele mellett, örökre törvényes királyuknak s uruknak fogják tartani s megkoronázni.” *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár 1000–1895. I–XXI.* Szerk. Márkus Dezső. Bp., 1896–1901. (Milleniumi Emlékiadás 1–21) (= CJH) VI. 429. A koronázási ceremóniához tartozó királyi hitlevél szerepéről, jelentőségéről lásd Hende Fanni: *Politikai reprezentáció a magyar országgyűléseken 1687 és 1765 között.* Bp., 2021. 154–156.

20 Lásd még pl. az 1715. évi II. tc. 4. §: „Mivel I. József császár–királyt túlélő finemű magzatot nem hagyott maga után Mi, mint különben is Magyarországon s ennek a kapcsolt részeiben örököse és közvetlen utóda... stb.” [Kiemelés: G. S.] CJH VI. 431.

21 CJH VI. 435. 1715. évi II. tc. 8. §.

nyítékokat. 1. III. Károly, a királyi hitlevél kiadása nélküli, 1712. évi koronázásán a 10 országzászlót kettesével, a királyi titulaturától eltérően, fordított sorrendben vitték a menetben. „1712-ben a sorrend: Bulgária, Kunország, Szerbia, Lodóméria, Galícia, Ráma, Dalmácia, Szlavónia, Horvátország, Magyarország.”²² Erdély zászlaja viszont a történelmi zászlók között nem tűnik fel! Ez egyáltalán nem szokatlan jelenség, hiszen a korábbi koronázási ünnepeken sem reprezentálta Erdélyt külön zászló, pedig 1618 óta ismertek a koronázási ceremóniák leírása (*Ordo coronationis*).²³ Vajon miért nem minősült országzászlónak Erdély zászlaja? Hacsak azért nem, mert Magyarország zászlaja képviseli, szimbolizálja a különváltan élő, *de jure* viszont soha el nem vált autonóm fejedelemséget is. 2. Ugyanezt a következtetést sugallja az 1715. dekrétumban közzétett királyi hitlevél és királyi eskü királyi titulaturája is, mert a címek felsorolásában nem található a *Princeps Transylvaniae*, miközben „Erdély fejedelmének” vallotta magát például a pénzverési gyakorlatával (az érmék hátlapján az örökségét megjelenítő titulusok között a *Princeps Transylvaniae* rövidítés is feltüntetve 1713-tól). 3. Végül a karlócai békére is utaljunk, amely az Erdélyi Fejedelemséget a Temesvidék kivételével a császárnak-királynak juttatta. I. Lipót és fiörökösei „Magyarországot és Erdélyországot” „fegyverrel és vérrel” visszaszerzett országnak, „újszerzeménynek” (*neoacquisita*) nyilvánították. A Habsburgok újszerzeményei tovább gyarapodtak a Temesvidékkel az 1716–1718. évi oszmán háborút lezáró pozsareváci békével. A külső (oszmán) beavatkozás magyarországi megszűnésével, de az „újszerzeményi” állapot fenntartása (császári katonaság jelenléte Erdélyben) és a kormányzati szintek (a gubernium, az erdélyi udvari kancellária, az erdélyi Neoacquistica [Sub]Commissio, az udvari kamarának közvetlenül alárendelt Thesaurarius) kuszaságának a megőrzése biztos fundamentuma lehetett annak a „türelmes folyamatnak”, amely a *de jure* állapotot lassan, lépésről lépésre, fokozatosan a *de facto* állapothoz közelítette. Ebben a kontextusban, a *Pragmatica Sanctio* erdélyi, utána pedig a magyar országgyűlésen történt elfogadására úgy is tekinthetünk, mint az általam türelmesnek mondott folyamat egyik részletére, az Erdélyi Fejedelemség Magyar Királyságba való visszatagolását célzó lépéssorozat egyik állomására.²⁴

22 Hende Fanni: „Ad dignitatem regiam sublevetis”. A 18. századi magyar királykoronázások történetéhez In: *Az 1712. évi diéta egy ciszterci szerzetes szemével*. Szerk. Forgó András. Pannonhalma–Veszprém, 2013. 75.

23 „A Magyar Korona országainak mind a tíz (vélt vagy valós) címerét felsorakoztatták: az előoldalon Magyar-, Dalmát- és Horvátország, a hátoldalon pedig a pecsét közepén ismét szereplő magyar körül Bosznia, Galícia, Kumánia, Szlavónia, Szerbia, Lodóméria és Bulgária címerét. A tíz országzászló eddig ismert legkorábbi ábrázolására [...] II. Ferdinánd király 1618. évi koronázási ordójában (*Ordo coronationis*) bukkantunk [...] Mivel e festett zászlókatalógus közel 175 esztendővel előzi meg Decsy Sámuel idézett 1792. évi ábrázolását, túlzás nélkül sorolhatjuk Magyarországot, sőt számos közép-kelet-európai ország állami/nemzeti szimbólum-történetének alapforrásai közé.” Pálffy Géza: *A Magyar Korona országainak koronázási zászlói a 16–17. században*. In: „*Ez világ, mint egy kert...*” *Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére*. Szerk. Bubyák Orsolya. Bp., 2010. 23–24.

24 A fejedelemség királyságba való visszatérésének újabb és újabb stádiumának tekinthetjük a 18. században a Partium sorsának területi rendezését (1732), a vallásszabadság és egyházak helyzetének szabályozását (Carolina Resolutio), a fejedelmválasztás jogának törvényi eltörlését (1744. évi II. tc.), az „austriai ház mindkét ági” örökösödésének törvénybe foglalását (1744. évi III. tc.), az erdélyi Neoacquistica (Sub)Commissiójának megszüntetését (1745), a határörvidékek kialakítását, a székely autonómia megnyirbálását (1764), a fejedelemség nagyfejedelemség szintre való emelését (1765), az Erdélyi Udvari Kancellária működésének felfüggesztését 1765–1791 között, a magyar és erdélyi (bécsi) kancelláriák egyesítését 1782–1791 között, újra szétválasztását 1791–1799 között („Erdélynek Magyarországgal való kapcsolatáról, és ennek a nagy

Még javában tartott VI. Károly oszmánellenes háborúja, amikor újra feltámadt a spanyol válság. Az utrechti és rastatti békékkel elégedetlen V. [Bourbon] Fülöp spanyol király nem nyugodott bele az itáliai birtokainak (Szardíniának és Szicíliának) elvesztésébe, háborús készülődéssel nyomatékosította revíziós szándékát. A spanyol fenyegetés a „békecsináló” hatalmakat, Nagy-Britanniát, Franciaországot, Hollandiát már 1717-ben koalícióba állította, amely 1718-ban, VI. Károly császár csatlakozásával négyes szövetséggé bővült. 1718. július 21-én írták alá és pecsételték meg az angol, holland közvetítéssel tető alá hozott, szintén *sine nobis, de nobis* békeokmányt Pozsarevácon, két hét múlva, augusztus 2-án már a császár is a spanyolelles szövetséget erősítette. A témánkhöz nem a háború eseménytörténete kapcsolódik, hanem a szövetségi szerződésbe foglalt, a szövetséges társak által elismert Habsburg-igény. Ugyanis VI. Károly császár nemcsak a maga és meg nem született fiú örökösei, hanem leány örökösei nevében is kötelezte magát a szerződés betartására, ahol Habsburg-birtokokként szerepeltették az itáliai tartományokat, valamint Habsburg-Németalföldet is.²⁵ Ezzel a dokumentummal Európa vezető országai tudomásul vették és nemzetközileg törvényesítették a szóban forgó territóriumok Habsburg-kézen maradását az esetleges nőági örökösödés elfogadásával. Nem fölösleges megjegyezni azt sem, hogy London, Párizs, Hága a császár családi körülményeinek az ismeretében döntött így. A császár 1716-ban született fia, Lipót János féléves korában elhunyt, 1717-ben született meg lánya, Mária Terézia (1717–1780), rá egy évre pedig a másik lánya, Mária Anna (1718–1744).

Ez a spanyol epizód VI. Károly császárnak tanulságul szolgált arra, hogy az 1713. április 19-i, „házon belüli” (*Domus Austriaca*) végzés megnyugtató jövőjét biztosítani kell. A felismerést gyors cselekvéssorozat követte. 1720. január 19-én az udvari kancellária levelet intézett a cseh, a magyarországi, az erdélyi udvari kancellárhoz, a Habsburg-németalföldi és a Habsburg-spanyol tanács főtanácsosához [Oberst-Rath] az 1713. április 19-i állapotok megerősítése ügyében. Az átírat célját az alábbi módon konkretizálhatjuk: halaszthatatlan a monarchia, a trón biztonsága, jövőbeni stabilitása érdekében a Habsburg-országok és tartományok nyilvános elkötelezettsége a *Pragmatica Sanctio* mellett.²⁶ Az áprilisi évforduló napján, 1720. április 19-én a felső-ausztriai országgyűlés [Landtag in Linz] a *Pragmatica Sanctio* ünnepélyes elfogadásával nyitotta meg azt a sort, amelyben a Habsburg Monarchiát alkotó részállamok egymás után adták beleegyezésüket, támogatásukat a „gyakorlati végzéshez”, egymás után sorban nyilvánították ki egyetértésüket a nőági örökléssel, a dinasztia országainak „elválaszthatatlanságával és feloszthatatlanságával”.²⁷

Az ausztriai (felső-, alsó-, belső, stájer stb.) és a cseh, morva stb. részállamok magatartását követve az erdélyi országgyűlés 1722-ben, a magyar országgyűlés az 1722–23. évi üléseken tárgyalta a *Pragmatica Sanctio* királyi előterjesztést. Ahogyan azt már a fentiekben említettük, az erdélyi udvari kancelláriára is befutott az udvari kancellária 1720. ja-

fejedelemségnek saját, és semmi más országnak alá nem vetett alkotmányáról” = Erdélyt a magyar király jogán bírja az uralkodó, de fenntartva a külön kormányzását. 1791. évi VI. tc.).

25 Salamon: *A magyar királyi szék betöltése*, 112.

26 Bidermann: *Entstehung und Bedeutung der Pragmatischen Sanktion*, 144–145.

27 Lásd 10. j.

nuár 19-i felhívása. „Az 1721 július 13-iki szűkebb konferencia” taktikai megfontolásból azt javasolta Károly királynak, hogy az erdélyi országgyűlést még a magyarországi előtt kellene összehívni, „mert ha az erdélyi rendek elfogadják a nőági trónöröklést, a magyarok szinte kénytelenek lesznek őket követni”.²⁸ A javaslat meghallgatásra talált, és kezdetét vette a hivatalos ügymenet.

A *Pragmatica Sanctio* szükségességét indokló királyi leiratot a Szebenbe összehívott országgyűlésen Damian Hugo von Virmond lovassági tábornok ismertette és az előterjesztés elfogadását kérte a három nemzet országgyűlésétől. Az országgyűlés minden akadékoskodás nélkül, lelkesen és örömmel fejet hajtott a királyi akarat előtt az 1722. március 30-i ülésen. Állásfoglalásukról ünnepélyes oklevelet szerkesztettek, Erdély három nemzetének nagypecséjtjével, gróf Kornis Zsigmond császári-királyi titkos tanácsos, gubernátor és a jelen lévő 125 képviselő aláírásával, pecséjtjével erősítették meg.²⁹ A királyhoz intézett felterjesztésben többek között az alábbiakat olvashatjuk:

„... ezen örökös fejedelemség, s azzal testesített részek, mintegy védfal, a keresztyénység megesküdt ellensége dühének kitétetve lévén, az ellen ön erején magát nem védheti, hogy azért az ő felsége országainak, és örökös tartományainak ezen örökös egyesülése, és az elsőszülöttség mind két ágára megerősített rend által a közdolog fényt, bátorságot, a honfiak hasznot fognak nyerni, abban legkisebbet sem kétkedünk, Mi ő felségének, a Mi örökös urunknak elébb mondott királyi kormánysszéke, és a három nemzet több, és teljes karai és rendei ezen oly nagyon boldogító rendszabást örömmel és hívséggel, egész készséggel, nyilván és egyenlő értelemmel, önként elfogadjuk [...] [ez az] országglási szerződés (sanctio pragmatica) akárkitől is soha változtatást semmiképen nem szenvedhető örökös törvény erejével, és hatalmával biró legyen, [a fejedelemség levéltárába] betesszük, akárkinek is ellenmondását, kifogását, felszabadítását, feloldozását, és más ellenkező akármely menedékeket örökre kizárva, [...] örökké tartó országglást kívánva az oklevelet Magunk és maradékaink nevében aláírunk, és maradunk örökre hív alattvalók, illetőleg szolgák.”³⁰

A felirat értelmében az erdélyi „örökös fejedelemség” teljes egésze – „a három nemzet teljes karai és rendei” – nemcsak hogy önként elfogadta „ő felsége országainak és örökös tartományainak örökös egyesülését”, hanem ráadásul felajánlotta azt is, hogy „soha változtatást semmiképen nem szenvedhető örökös törvényként” kezeli majd az 1722. március 30-i végzést.

A bécsi udvar taktikai lépése helyesnek bizonyult, az erdélyi országgyűlés határozata szinte előkészítette az 1722. június 20-ra Pozsonyba összehívott diéta (első ülése július 6-án) eredményes munkáját, azaz a *Pragmatica Sanctio* befogadását, ám „az örökletes Magyarország s az ehhez kapcsolt részek, országok s tartományok” vonatkozásában továbbra sem tisztult a kép. Ekkor még az inkorporációs szándék gyakorlati kivitelezését

28 Csekey: A *pragmatica sanctio* és Erdély, 146–147.

29 Uo. 149–150.; Annahme der Pragmatischen Sanktion durch den Siebenbürgischen Landtag, 129–137.

30 Közli Salamon: *A magyar királyi szék betöltése*, 118–119.

sem erőltette Bécs. Egyelőre beírta azzal, hogy a *Pragmatica Sanctio*val egybefűzött országait, tartományait a belső szuverenitásukban elismerje, különállásukban megtartsa. Ilyen értelemben hivatkozhatunk III. Károly 1723. évi II. törvénycikkének több pontjára is. Például az 1723. évi XVII. törvénycikk 8. §-a, amely a határok kiigazítása, pontosítása érdekében delegációkat jelölt ki teljesen indokoltan Ausztria, Stájerország, Morvaország, Szilézia, Lengyelország felé, de Erdély felé is. Ezzel az intézkedéssel deklaráltan továbbra is fenntartotta a számára is kedvező közjogi helyzetet, Magyarország és Erdély megosztását, elejét véve a rebellis magyarok fejedelemség kori összefogásának, a 17. századi ellenségeskedéseknek. (A „magyarországi és erdélyi határok” ügyével foglalkozó delegációba Nádasdy László csanádi püspök, Zichy Péter királyi főasztalnokmester, Károlyi Sándor, Szatmár vármegye főispánja, Szeleczy Márton, Kapy Gábor, Palugyay Zsigmond királyi ítélőtáblai bírók, valamint Szatmár, Bihar, Máramaros, Közép-Szolnok, Kraszna és Zaránd vármegyék alispánjai kerültek.³¹) A kerületi táblák központjainak kijelöléséről intézkedő törvény (1723. évi XXXI. törvénycikk 4. §) a tiszántúli megyéket, Szatmárt, Szabolcsot, Bereget, Ugocsát, Bihart, Csanádot, Csongrádot és „nagyobb kényelem okáért” Bácsot, Bodrogot „és a hová a többi még be nem keblezett megyék[et] is mihelyt a bekeblezés megtörténik, tartozni fognak” Nagyváradhoz rendelte.³² Mindeközben, az államjogi megosztottságot tükröző articulusok mellé a leendő, lassú betagozás nyomai is felbukkannak a dekrétumban. Egyik ilyen intézkedésnek véljük az 1723. évi XLV. törvénycikk 5. §-át:

„A valamikor Erdélybe vitt s ott található, s Magyarország és kapcsolt részei határain belül levő fekvőjóságokat illető iratokra nézve pedig Ő legszentségesebb felsége, kegyességéből s kegyelmességéből kifolyóan úgy intézkedett, hogy azokat hűségesen összegyűjtsék s összegyűjtven és Ő legszentségesebb felségéhez legalázatosabban felterjesztvén, azokat oda utasítsák, a hová tartoznak.”³³

Miután Pozsonyban a magyarországi diéta a császárnak-királynak tetsző módon elvetett törvényhozási feladatainak, III. Károly király Bécsben, 1723. június 19-én keltezett II. törvénycikkének kihirdetése után az erdélyi *Pragmatica Sanctio* megerősítése sem váratott magára. Az 1722. március 30-i szebeni végzés királyi jóváhagyása a magyarországi események lezárultával, több mint másfél éves csúszással, csak 1723. december 30-án történt meg.³⁴ A Szebenbe leküldött királyi megerősítést Joseph Lothar von Königsegg királyi biztos olvasta fel az új országgyűlésben 1724. február 24-én, vagyis a kihirdetéssel a *Pragmatica Sanctio* Erdélyben is törvényerőre emelkedett. A jogalkotás folyamatának utolsó mozzanata viszont még hiányzott, mert becikkelyezése nem történt meg. A *Prag-*

31 CJH VI. 583.

32 Uo. 593.

33 Uo. 609.

34 Königliche Konfirmation des Siebenbürgischen Landtagsbeschlusses. Wien, 30 Dezember 1723. In: *Die Pragmatische Sanktion*, 183–190. [Aláírva: „Carolus... magyar és cseh királyságának 13. évében (...) Liber baro kászoni Bornemisza Joannes Josephus, Georgius Bálintit...]

matica Sanctio erdélyi „jogtörténeti” zárókövét két évtizeddel később, Mária Terézia királynő idején, az 1744. évi I–III. törvénycikkek jelentették.³⁵

Utólagos értelmezések, viták

Ez a jogi késlekedés is hozzájárult a *Pragmatica Sanctio* Magyarországra, Erdélyre vonatkozó érvényesség, illetve érvénytelenség körüli vitákhoz, különösen az 1867. évi kiegyezés előtti évtizedekben, majd az Osztrák–Magyar Monarchia külpolitikai válságainak időszakában. Főleg a jogászok (jogi végzettségűek, „jogtörténészek”) biztosították a politikusok számára az eszmei muníciót a *Pragmatica Sanctio* közjogi ellentmondásaira lehetőséget nyújtó értelmezéseikkel.

Kitapintható, hogy az értékelések születésébe belejátszott az a körülmény, hogy a szakértő erdélyi vagy nem erdélyi származású volt-e. Nagyon is jellemző, hogy a szóban forgó törvénycikkeket milyen politikai konstellációban vizsgálták, hogyan is közelítettek ehhez a Bécs kontra Magyarország, Bécs kontra Erdély, Magyarország kontra Erdély relációhoz.

Tudomásunk szerint Dósa Elek (1803–1867) – „Erdély első jogi doktora”, a marosvásárhelyi jogi akadémia tanára, az MTA levelező tagja (1861-től)³⁶ – az *Erdélyhoni jogtudomány* című összefoglaló művében jutott először arra a következtetésre, hogy az 1690–1744 között született „erdélyhoni törvények használhatatlanok”, mert azok az írott törvények jogi kellékeivel nem rendelkeznek.

„Ezen idő alatt ugyanis előbb csak az ország rendei nevében, azután a tanács (status consilium) s 1692–1698-ig a választott főkormányzó (gubernátor) megerősítése alatt költtek a törvénycikkek; még pedig a császári megerősítés szükségességének ki is fejezett elismerése mellett [...] Későbbben az országgyűlési foglalatosságok inkább csak a császári biztossali értekezésben, és az udvarrali levelezésben állottak s a törvényczikki formába sem öntött határozatokat a kormányzék vétette teljességébe. Ezen idő alatt fejedelmi megerősítés által szentesített törvénycikkek nem is költtek, kivéve azon 1722-ben költ egyetlen cikket, melyben a felséges ausztriai ház leányágának is örökösödhetési joga elismertetett (pragmatica sanctio) s a császári megerősítés ezen első példányának is az 1744: 3. cz. megújítása későbbben szükségesnek ítéltetett.”³⁷

Munkájában ezt a tényt többször is megismétli: az 1744. évi III. törvénycikk értelmében „törvényünnké vált a magyarhoni 1723:2 cikk szavai”.³⁸ Máshol ekképpen: az 1744. évi végzések hatályával

35 Die Inartikulierung der Pragmatica Sanctio in Siebenbürgen im Jahre 1744. In: *Die Pragmatische Sanktion*, 195–200.; CJH III. 361–381. [Belefoglalva az 1722. március 30-i szebeni végzés is.]

36 Nagy Péter: Dósa Elek, az elfelejtett jogtudós. *Erdélyi Jogász* 4 (2018) 6. sz. 16–21.

37 *Erdélyhoni jogtudomány*. [I–III. füzet.] Szerk. Dósa Elek. Kolozsvár, 1861. [I.] 16. (<https://mek.oszk.hu/08100/08118/pdf/dosa1.pdf> A letöltés ideje: 2023. április 10.)

38 Uo. [I.] 58.

„Erdély a magyar szent korona alá visszatért s ahhoz tartozó tartománynak iratik, és az erdélyi fejedelemség az austriai császárt ugy illeti, mint Magyarország megkoronázott királyát: Erdély nem kormányoztathatik ugy, mint akár az osztrák birodalomnak, akár Magyarországnak része, sem az osztrák császárság, sem a magyar királyság kormányrendszere szerint”.³⁹

Némileg azért meglepő, hogy a 19. századi erdélyi jogértelmezés mereven ragaszkodott a saját, a magyarországitól eltérő hagyományos erdélyi álláspontjához annak ellenére, hogy létezett hatályos, Erdély közjogi helyzetét félreérthetetlenül rendező törvény (1741. évi XVIII. törvénycikk 1–2. §-a).⁴⁰ Igaz, hogy a véglegesen nem rögzített határvizonyok, valamint a *Neoacquistica Commissio* működésének magyarországi és erdélyi módon való külön kezelése alapot adhatott az eltérő vélemény fenntartására. Magyarországon „Az új-szerzeményi bizottság eltörléséről” már 1741-ben született törvény (1741. évi XXI. törvénycikk), de Erdélyben tovább élt ez az intézmény. Megszüntetve átalakítása csak 1745-ben kezdődött el.

„Az év [1745.] július 24-én Mária Terézia feloszlatta a *Neoacquistica Commissio*-t, s helyébe egy csak a királynőtől függő, »mithin so mehrers autorisirte hofcommissio«-t állít: a Hofcommission in Bannaticis, Transylvanicis et Illyricis, Ferdinand Kolowrat elnökletével. Az 1745. december 12-i királynői kézirat értelmében az új udvari hatóság elnyerte a *Neoacquistica Commissio* erdélyi hatáskörét is: az Oeconomicát, Cameralét s az Udvari Kamara egyéb erdélyi hatásköreit, a bíraskodási ügykört (beleértve a fiscalis pereket is), az adóügyet, a Commercialiát, a szorosabban vett közigazgatást s a vallásügyet...”⁴¹

Tekintélyes magyar történészek, jogtörténészek és jogász végzettségű közírók sokasága⁴² foglalkozott a *Pragmatica Sanctio* elemzésével, értelmezésével, Magyarországra vetülő közjogi jelentőségével, de a célirányosan Erdélyre vetített, markáns következtetése-

39 Uo. [1.] 61.

40 „Erdélyről, valamint a Magyarországhoz tartozó megyék, kerületek és vidékek visszacsatolásáról és bekebelezéséről

Az ország közönséges törvényei közé is beiktatandónak kegyelmesen elhatározta a királyi szent felség.

1. §. Hogy Erdélyt, mint a mely a magyar királyság szent koronájához tartozik, valamint ő maga, úgy utódai, mint Magyarország királyai fogják bírni és kormányozni. [Kiemelés: G. S.]

2. §. Hogy továbbá Kraszna, Közép-Szolnok vármegyét és Kővár vidékét, mint Magyarországot illetőket, úgy adózási, mint közigazgatási és törvénykezési tekintetben egészen; Zaránd vármegyét pedig, mint amely adózási ügyekben már különben is alája van rendelve, a lehető legközelebbi időben s azonfelül az erdélyieknek is meghallgatása után, ez ország hatósága alá vissza fogja adni, állíttatni s teljességgel és valósággal az országba bekebelezni.” CJH. VII. 31–33. 1741. évi XVIII. tc.

41 Trócsányi Zsolt: *Erdélyi kormányhatósági levéltárak*. Bp., 1973. (Magyar Országos Levéltár kiadványai I. Levéltári leltárak 5) 36.; CJH. VII. 33–35.;

42 Pl. Salamon Ferenc (1825–1892) történész, az MTA tagja 1859-től; Marczali Henrik (1856–1940) történetrő, az MTA tagja 1893-tól; Jászky Viktor (1868–1915) jogász, egyetemi tanár; Polner Ödön (1865–1961) „közjogász”, az MTA tagja 1908-tól; Horváth Jenő (1881–1950) diplomáciatörténész, egyetemi tanár, a Külügyi Szemle szerkesztője (1920–1944); Asztalos Miklós (1899–1986) jogász és bölcsész végzettségű történetrő,

ket tartalmazó tanulmányok közül Jakab Elek, Vigyázó Ferenc és Csekey István tanulmányai kiemelkednek. Dósa Elek nyomdokain haladva például a neves kolozsvári történész, Jakab Elek (1820–1897) helytállóan rögzíti:

„Erdélynek külön történelmi fejlődésű alkotmánya értelmében [törvény] az ország karoknak és rendeknek törvényesen nyilvánult beleegyezésével [születhet]. Ez a Lajthán túl, nevezhető családi szerződésnek, követelhető is jogerejének elismerése; nálunk közjogi cselekvény, melynek törvényhozás útján kell létrejönni.”⁴³

A *Pragmatica Sanctio* erdélyi érvényességét vonja kétségbe akkor is, amikor apellátát nem tűrően kijelenti: „sem Magyarország és koronája, sem Erdély nem volt Habsburg-örökség, tehát nem lehetett patrimonialis magán végrendelet tárgya.” Hát akkor hogyan lehet egy 1703. évi családi örökösödési szerződést örök érvényű törvénynek tekinteni, elfogadhatni?⁴⁴ Vigyázó Ferenc (1874–1928) jogi közíró, 1918-ig felsőházi tag, hasonlóképpen vélekedik az „örökösödési rendről”: „vissza kell utasítanunk azon sok helyen található értelmezést, melynek értelmében a magyar pragm. sanc. I. cikkének 4. §. azon intézkedése, hogy az elfogadott örökösödési rend kiterjed Magyarország és a hozzácsatolt részekre, érvénnyel bírna Erdélyre is, mert Erdély akkor nem volt Magyarország tartozéka.”⁴⁵ Csekey István (1889–1963) a magyar és a német egyetemeken szerzett jogi ismeretei, magyar közjogból szerzett doktorátusa birtokában ugyancsak arra a következtetésre jutott, miszerint:

„Egyáltalán nem beszélhetünk itt Erdély alkotmányának megfelelő eljárásról, hanem mindössze a *pragmatica sanctio*nak tudomásulvétel végett való előterjesztéséről, amihez a Rende egy külön aláírt és megpecsételt iratban hozzájárulnak, az uralkodó pedig ezt leiratában megerősíti, éppen úgy, mint az az örökös tartományokban történt. [...] A Habsburg-ház trónöröklési joga [...] sehogy sem nyugodott Erdélyben törvényes alapon.”⁴⁶

Bármennyire is megalapozottak a *Pragmatica Sanctio* Erdélyre vonatkozó szakmai, jogi értékelései – azok különutas erdélyi konzekvenciái –, a politikai események hatására fokozatosan erejüket veszítik, látványosan a magyarországi események mögé szorulnak. Az 1744-es erdélyi törvények életbe léptetése után az erdélyi *Pragmatica Sanctio* tulajdonképpen el is veszíti a közjogilag kényes jellegét. Ahogyan azt a jeles történész Trócsányi Zsolt jogelméleti kérdésekbe nem bonyolódva – azokat a kérdéseket vizsgálva, hogy vajon a *Pragmatica Sanctio* az uralkodóház örökösödési feltételeit rögzítő alapszerződése, az uralkodó és nemzete közötti szerződés, bilaterális államszerződés, különleges államszer-

a magyarországi nemzetiségek történetének kutatója. A közelmúlt és a jelen idevágó tudományos teljesítménye Trócsányi Zsolt, Mezey Barna, Kisteleki Károly, Máthé Gábor nevéhez köthető.

43 Jakab: A *pragmatica sanctio* története Erdélyben, I. 189.

44 Jakab: A *pragmatica sanctio* története Erdélyben, II. 315.

45 Vigyázó Ferencz: A *Pragmatica Sanctio*. (Közjogi értekezés. Kéziratképen). Bp., 1894. 22.

46 Csekey: A *pragmatica sanctio* és Erdély, 152–153.

ződés, amely a birodalmon belüli és kívüli országok feletti joghatalmat érvényesíti az örökösödés révén, az országokra kényszerített törvény, és vajon Magyarország és Erdély saját magára egy idegen ország törvényét fogadta-e el – pontosan megfogalmazta az erdélyi történelem szaktekintélye:

„... a Habsburg Birodalom központi politikai irányítói számára Erdély az 1711 és 1740 közötti időszakban (a jelen vonatkozásban az időhatár 1745-ig terjeszthető ki) eléggé egyszerű a képlet. Meg kell tartani a török függéstől megszerzett országot mint a Birodalom délkeleti bástyáját – ez az alapvető katonai szempont.⁴⁷ *Erdélyben nincs »magyar uralom«*” [Kiemelés: G. S.]

Az államügyeket „nem magyar szakemberek (ismét hangsúlyozzuk: kitűnő szakemberek) döntenek el” a központi kormányzat politikai koncepciójának megfelelően.⁴⁸ Ha fel lapozzuk a legújabb *Magyar alkotmánytörténet* [Bp., 2020.] témánkba vágó lapjait, ott sem találunk más tényszerű megállapítást Mezey Barna jogtörténészétől, mint az előbbi.

„Erdély »felszabadítását« követően a Habsburg-politika – okkal tartva Magyarország megerősödésétől – nem csatolta vissza Erdélyt anyaállamához, hanem a Diploma Leopoldinum (1691) értelmében 1848-ig, mint önálló Erdélyi Fejedelemség illeszkedett a Habsburg Birodalomba.”⁴⁹

A kifejezetten Erdély jogtörténetének szentelt 2018. évi hiánypótló szintézis Erdélyi Fejedelemség 1690 utáni közjogi helyzetével foglalkozó fejezeteit Kisteleki Károly jogtörténész írta, aki lényegét tekintve a 19. századi elemzések mondanivalóját erősíti meg. Szavait idézve:

„Közjogi szempontból viszont felmerült az a probléma, hogy a Diploma Leopoldinum után az 1744-es törvényekig hozott erdélyi országgyűlési határozatok – így az 1722-es Pragmatica Sanctio is – nem tekinthetőek (az 1714-es és az 1733-as kivételével) szabályos törvénycikkeknek, mert vagy az uralkodói szentesítés hiányzott, vagy csak egyszerűen a rendek nevében vagy a gubernátor megerősítése mellett alkották meg azokat. [...] az 1744-ben megalkotott törvények lettek a Habsburg-uralom alá került Erdély alaptörvényei.”⁵⁰

47 Trócsányi Zsolt: *Habsburg-politika és Habsburg-kormányzat Erdélyben 1690-1740*. Bp., 1988. (Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivaltörténet 8) 182.

48 Uo. 183.

49 Mezey Barna: Az Erdélyi Fejedelemség. In: *Magyar alkotmánytörténet*. Szerk. uő – Gosztonyi Gergely. Bp., 2020. (Osiris Tankönyvek) 123.

50 *Erdély jogtörténete*. Szerk. Veress Emőd. Kolozsvár, 2018. 263.

Vizsgálódásai egy fontos szempontból mégis újdonságot hordoznak a 19. századi elemzésekhez képest, nevezetesen a fejedelemség belső és külső szuverenitása problémáinak helyenként vitatható exponálásával.⁵¹

A *Pragmatica Sanctio* modern jogelméleti definiálásával mégsem maradt adós napjaink jogtudomány. Máthé Gábor, az alkotmány- és jogtörténet elismert szaktekintélye ekképpen összegzi a magyarországi, erdélyi megkülönböztetés nélküli, az uniált Magyar Királyság egészére vonatkoztatott álláspontját:

„... a *Pragmatica Sanctio* egy olyan kétoldalú szerződésnek tekintendő, amely mindkét félnek kötelezettséget jelentett: a magyar rendek viszont azzal, hogy lemondtak a királyválasztási jogról, cserébe megkapták a hatalomban való részesedésük közjogi biztosítékait, ami egyben az önálló államiság létét is kifejezte. Ebből fakadt, hogy a később több vitát kiváltó *unio* fogalom értelmezése – az *indivisibiliter et inseparabiliter* – problematika a magyar rendeknek nem okozott jogértelmezési gondot. Ám a *Pragmatica Sanctio* olyan »szövetség«, olyan védelmi kötelezettség is volt, amely az örökös tartományokat és Magyarországot bármilyen oldalról ért, kívülről jövő támadás (*contra vim externam*) esetére közös katonai fellépést ír elő.”⁵² [Kiemelések az eredetiben.]

Következtetések

A *Pragmatica Sanctio* erdélyi sorsának tanulmányozásának eredményeképpen olyan végkövetkeztetésre jutottam, hogy az Erdélyi Fejedelemség Magyar Királyságba való betagozódása – s nem „a Habsburg Birodalomba”, mint ahogyan azt Kisteleki Károly állítja⁵³ – hosszú folyamat eredményeként valósult meg. Ennek a történelmi folyamatnak az egyik fontos állomása volt a *Pragmatica Sanctio* erdélyi elfogadása, becikkelyezése (1722–1744). Amennyiben elfogadjuk a „betagozódás” kezdeti lépésének az 1691. évi *Diploma Leopoldinumot* és záróeseményének az 1868. évi XLIII. törvénycikket (unió Erdéllyel),⁵⁴ illetve az 1876. évi XXXIII. törvénycikket (vármegyék kialakítása Erdélyben), felmerülhet kérdésként: milyen okok járultak ahhoz, hogy az integráció több mint másfél évszázadon

51 Kisteleki Károly: Alárendeltség vagy önállóság? Adalékok jogi nézőpontból az Erdélyi Fejedelemség önálló államiságának kérdéséhez. *Századok* 150 (2016) 1064–1066. Lásd még uő: Az Erdélyi Fejedelemség közjogi státusza a Habsburg Birodalmon belül 1690-től 1848-ig c. alfejezetet. In: *Erdély jogtörténete*, 257–272.; Uő: Mozaikszerű szuverenitás. Az Erdélyi Fejedelemség szuverenitásának nézőpontjai. In: *Szuverenitáskérdések. Elméletek, történetek*. Szerk. Karácsony András. Bp., 2020. (Jogtörténeti értekezések 47) 139–176. [A szerző megjegyzése: „Tanulmányom az Erdély jogtörténete (Veress Emőd [szerk.], 2018, Forum Iuris Kiadó) c. kötet általam írt két fejezetének rövidített, átszerkesztett és a szuverenitás témára tekintettel újraértelmezett változata.”]

52 Máthé Gábor: *Közép-Európa újkori születése. A magyar közjog elemi forrásai 16–20. század*. Bp., 2021. (Jogtörténeti Értekezések 51) 39. (<https://majt.elte.hu/dstore/document/4137/MAJT-jogtorteneti-ertekezések-51.pdf>). A letöltés ideje: 2023. április 15.)

53 *Erdély jogtörténete*, 262.

54 „... uniót akarunk, nem akarunk unificáltatást.” Pál Judit: *Unió vagy „unificáltatás”? Erdély uniója és a királyi biztos működése 1867–1872*. Kolozsvár, 2010. (Erdélyi Tudományos Füzetek 267) 147.

keresztül nem realizálódott? A közismert politikai eseményeken (háborúk sorozata) túlmenően nem csekély szerepet játszott a „jogszerűség és ténytűrsűség” közötti ellentmondás. Az Erdélyi Fejedelemség „államszerűségének” *de jure – de facto* saját szempontú, el-lentétes értelmezése a politikai helyzettől függően a központi (királyi) hatalom előnyére kamatoztatható volt. Ugyanis a Királyi Magyarország és a Fejedelmi Magyarország közötti „évszázados társadalmi, jogi, vallási különbszűségeket” alapján meggyökeresedett transzilvanizmus a központi, abszolutisztikus akarat fokozatos érvényesítésére adott lehetőséget, a külön, de nem elválva létező Erdély kiszolgáltatottságát saját javára fordíthatta. A teljes körű szuverenitás „illúziójához” való merev ragaszkodás, a partikuláris mikrovilágba való görcsös kapaszkodás mint nemzeti erény hangsúlyozása makacsul tartotta magát a közgondolkodásban, az 1868. évi unióval sem szűnt meg.

CONTENTS

STUDIES

József Csermelyi The False Charter of Bishop János Gosztonyi?	189
Miklós Fóti The Danube Captaincy of the <i>Vilayet</i> of Buda in the 16th Century	201
Éva Sz. Simon The Birth of a Borders <i>Sancak</i> – Szigetvár. The Logic of the Development of the Ottoman Civil and Military Administration through the Example of the Donations of the Szigetvár <i>Sancak</i>	221
Sándor Gebei The Enactment of the <i>Pragmatica Sanctio</i> in the Principality of Transylvania	243
Ana Biočić Church and State in 19 th Century Croatia	261
Vilmos Erős History, Philosophy and Anti-Semitism. The 19 th Century's Intellectual History of Elemér Mályusz. Source Publication and Interpretation	273
Ferenc Neuspiller Natural Gas or Sanctions? Italian–Soviet Relations during the Little Cold War	293

IN MEMORIAM

Zoltán Kaposi István Orosz (1935–2024)	315
---	-----

E számunk szerzői

Ana Biočić, segédprofesszor, Sveučilište u Zagrebu, Katolički bogoslovni fakultet [Zágrábi Egyetem, Katolikus Teológiai Kar] ● Csermelyi József, levéltáros, Evangélikus Országos Levéltár ● Erős Vilmos, egyetemi docens, Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történelmi Intézet, Középkori, Kora újkori Magyar Történelmi és Segédtudományi nem önálló Tanszék ● Fóti Miklós, tudományos segédmunkatárs, HUN-REN BTK TTI, Turkológiai osztály ● Kaposi Zoltán, egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar ● Gebei Sándor, professor emeritus, Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, Ókori, Középkori és Kora Újkori Történelmi Tanszék ● Neuspiller Ferenc, történész ● Sz. Simon Éva, levéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

(HUN-REN BTK TTI = HUN-REN [Magyar Kutatási Hálózat] Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet)

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda

Telefon: +36-1-224-6700/4624, 4626-os mellék

E-mail: bardi.erzsebet@abtk.hu, terjesztes@abtk.hu

Penna Bölcsész Könyvesbolt

(hétköznapokon, 13 és 17 óra között)

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Telefon: +36-30-203-1769

E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely
hírlapkézbesítő postahivatalnál.

**HUN
REN**

**BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET**

Ára: 1200 Ft

Előfizetőknek: 1000 Ft

9 770040 963009

2 4 0 0 2